

חוקה עכשיו?

מערכת "הלשכה" ארחה החודש במרכז המשפטי ברחוב שופן את פרופ' אוריאל רייכמן, דיקן הפקולטה למשפטים באוניברסיטת תל-אביב ואת פרופ' רות גביזון, מרצה בפקולטה למשפטים באוניברסיטה העברית ופעילה נמרצת להגנת וביצור זכויות האזרח. מדוע "מבצע חוקה עכשיו" של פרופ' רייכמן אינו מצליח לסחוף גם את פרופ' גביזון? כיצד הפכה הלוחמת הותיקה של אגודה לזכויות האזרח בישראל למי שמעדיפה את "העמימות" של המצב המשפטי הנוכחי על פני חוקה שכולה אומרת קונצנזוס? כיצד הם מחנכים את דור העתיד של המשפטנים? פרום פתוח במערכת "הלשכה".

השיירה התל-אביבית עוברת בדרך לחוקה. שלושת המשפטנים התל-אביבים, הפרופסורים רייכמן, רוזן-צבי וברכה, עושים בסגנון תל-אביב את המאבק לקידום החוקה שהם חיברו: הרבה יחסי ציבור, הרבה תקשורת.

סיכום החודשים האחרונים: המסר חודר. חברי כנסת ממהרים להצטרף לרעיון שהופך אופנתי. ראש הממשלה יצחק שמיר מביע תמיכה, מספר רב של סיעות מאמץ את רעיון החוקה. עכשיו אין ספק: הנושא יהיה אחד הראשונים על סדר היום המשפטי-פוליטי בשנת הארבעים לקום המדינה. אבל, דומה שירושלים לא מאמינה בניסים. משפטנים ירושלמים, מן הותיקים במאבק להגנה על זכויות האזרח, עוקבים אחר מבצע רייכמן בקשת תגובות פושרת למדי שנעה מהרמת גבה מפקפקת ועד להבעת אהדה זהירה ועמוסה בהרבה סימני שאלה.

זאת גם זאת: האוהדים למחצה אינם מסתירים חששות כבדים ממצב של "חוקת פשרה" שתביא פיחות במערך הגנת הזכויות העומד היום לימין האזרח בבית המשפט העליון.

פרופ' רות גביזון, החלטת שופטי הרוב בג"ץ 620/85, ח"כ מוחמד מיעארי והרשימה המתקדמת לשלום נגד יו"ר הכנסת שלמה הלל והכנסת מבטאת העמקה של ביקורת משפטית על מעשי המחוקק. האם אין מצב זה עדות נוספת לצורך הדחוף בהסדר חוקתי?

פרופ' גביזון: "לא, אולי היפוכו של דבר. הנטייה הגוברת של בית המשפט העליון לערוך ביקורת שיפוטית על הכנסת היא אולי תגובה של בית המשפט לכך שאין חוקה ונכונות ליצור ביקורת שיפוטית בהעדר בסיס חוקי. אם הסדר חוקתי ינסה למנוע ביקורת כזאת אני מעריכה שביט המשפט ינסה, במשך הזמן, לשחוק את ההסדר הזה".

המבצע ל"חוקה עכשיו" פועל בשתי חזיתות: שינוי המשטר באמצעות שינוי בשיטת הבחירות ועיגון זכויות רחב במסגרת חוקה. האם ניתן להשיג שני יעדים כאלה בריכוז של מאמץ משפטי-פוליטי אחד?

פרופ' גביזון: "אני פסימית לגבי שתי המטרות. אני חוששת שההיסטוריה שראינו עד כה של מגילת הזכויות בהליכי החקיקה מלמדת שהכנסת לא תעביר את החוק הזה וגם לא תעביר את חוק יסוד החקיקה. הניסיון להשלים את מערכת השלמת חוקי היסוד יסוכל בכנסת.

זה מסוכן?

הדבר הזה לא יקרה גם במסגרת חוקה כוללת. במקרה טוב, המאמץ לחוקה כוללת יניב שינוי מסוים במצב המשטר. אני חוששת שאם השינוי הזה יוצג כאילו יש סוף סוף חוקה בישראל, תיווצר לגיטימציה מסוימת למצב שבו אין הגנה חוקתית על זכויות האזרח.

המאמץ התל-אביבי בונה על האהדה לרעיון היסודי של חוקה בקרב מרבית המשפטנים בישראל, בונה על החרדה שיש להרבה אנשים ממצב לא מספק של הגנה על זכויות האזרח. המאמץ הזה משתמש באהדה העקרונית כדי לעשות מהלך פוליטי שהסיכויים שלו לא ברורים והסיכונים שלו אינם קטנים."

נוצר רושם שבירושלים עבר משהו הדומה לקנאת משפטנים נוכח התנופה התקשורתית של קבוצת רייכמן וההדבר הברור שיש לה בקרב שכבות רחבות בציבור.

פרופ' גביזון: "זה לא ויכוח ירושלמי / תל-אביבי. נכון, למאמץ התל-אביבי יש לפחות יתרון גדול אחד על כל הדברים שקרו עד עכשיו. הם החזירו לדיון הציבורי ולמודעות החינוכית את רעיון החוקה. אני מברכת על המאמץ החינוכי הטוב הזה. השאלה היא כמובן איך אתה מעריך את המאמץ במונחים פוליטיים. אני מקווה שהמאמץ הזה אינו מסוכן ואם אינו מסוכן אין לי שום דבר נגדו".

לא ראינו את הפקולטה הירושלמית נרתמת בהתלהבות אפילו לקידום הבשורה החינוכית על פי רייכמן. הם אוספים כסף, מפרסמים מודעות יוצרים שדולה בקרב הסיעות בכנסת. אתם נותנים לנערים מתל-אביב לשחק בפניכם?

פרופ' גביזון: "אני מדברת פה בשם עצמי. אישית, אינני נרתמת למאמץ הזה עכשיו ממכלול של סיבות. במסגרת האגודה לזכויות האזרח ליווינו את תת הועדה של ועדת החוקה חוק ומשפט בכנסת שעשתה עבודה מצוינת בהכנת נוסח למגילת זכויות. יחד עם זה, **נסוגנו** מתמיכה בנוסח שיצא לבסוף בגלל הסעיף שהכשיר את החוקים הקיימים. חוקה כזאת, כמו שיצאה מתת הועדה, גם אם תעבור בכנסת, התועלת שבה להגנת זכויות האדם קטנה מנוקיה להגנת זכויות האדם ולכן לא תמכנו בנוסח הזה".

מדוע לא תרתמי למאבק נמרץ לנוסח טוב יותר?

פרופ' גביזון: "בסך הכול הנתונים הפוליטיים כמו שאני רואה אותם אין סיכוי לחוק בנוסח שאני אשמח עליו. יותר מזה, יש סכנה אמיתית שהמהלך האחרון של פרופ' רייכמן יניב חוק שאני מאוד לא אשמח עליו."

למה את מתכוונת במונח "סכנה אמיתית"?

פרופ' גביזון: "היום יש מצב של גוף חקיקה שלם, חקיקה לשעת חרום וחוקים מנדטוריים, שאנחנו אומרים שאינם טוב. אנחנו נוהגים בחוקים אלה מנהג של אכיפה זהירה. גם בתי המשפט נזהרים בחוקים אלה ומנסים לתת להם פרוש לטובת זכויות האדם. אני חוששת שאם תהיה מגילת זכויות שתיתן הכשר לחקיקה הקיימת, מה שסביר שיקרה מבחינה פוליטית, אז כל הלחצים שקיימים היום לא לשנות את החוקים האלה יתחזקו".

האם אי אפשר להשאיר חלק מהבעיות ב"צריך עיון" ולנוע קדימה עם מה שניתן להשיג במצב הפוליטי הקיים?

פרופ' גביזון: "אני תומכת בתנועה זהירה קדימה, עם שיפורים במקום שניתן להשיגם הן בחקיקה והן בפעולה היוצרת של בית המשפט. ריכוז מאמץ בפתרון חוקתי לבעיות האלה חורג ממאמץ של צעד צעד והוא יפרט מיד למקח וממכר בתוך המערכת הפוליטית".

כלומר, את מרוצה מהמצב הקיים?

פרופ' גביזון: "היינו יכולים לקבל חוקה ב-1949. חיכינו. באה החלטת הררי וקבעה שנמתין לזמן בשל. אינני רואה מדוע הזמן עתה יותר בשל. לפי דעתי הזמן היום עוד פחות בשל משהיה אז."

אינך קולטת בציבור כמיהה של ממש לשינוי המצב?

פרופ' גביזון: "יש אי שביעות רצון מתפקוד המשטר אבל אין אי שביעות רצון מהמצב לגבי זכויות האזרח. להפך, התחושה שלי אחרי עבודה חינוכית בנושא זה בשנים האחרונות היא שרוב הציבור מוכן לסגת מעקרונות מגילת העצמאות. ההגנה שיש לנו היום על זכויות האדם היא יותר גבוהה מסוג ההגנה שמשאל עם פופולארי יניב היום".

"הפחד שלי"

מה דעתך על הרעיון להקנות למגילת העצמאות תוקף מעין חוקתי כשלב ביניים עד להשגת חוקה?

פרופ' גביזון: "רעיון לא רע. עם הטקסט של המגילה אנו כבר חיים זמן רב וכבר חתמו עליו מכל מיני קצוות של הקשת הפוליטית. ההערכה שלי: גם החוק הזה לא יעבור. היום לא ניתן היה להעביר את מגילת העצמאות ולכן לא ניתן היום גם להעביר חוק שייתן למגילה הזאת תוקף יותר חזק ממה שיש לה".

ראש הממשלה ושר המשפטים הביעו תמיכה בחוקה ו/או השלמת חוק יסוד זכויות האדם. זה לא מרגיע אותך?

פרופ' גביזון: "זה בדיוק הפחד שלי. אם המאמץ הזה יסתיים במסמך שיהיה בכייה לדורות אז אנחנו במצב יותר טוב היום. אני רוצה לשמור על המחויבות שיש לנו היום לשוויון. אני בכלל לא מחזרת היום אחרי הקונצנזוס הפוליטי והחיצור הזה נראה לי מסוכן מאוד. התנופה הזאת היא תנופה מסוכנת".

אנחנו שומעים בדברייך חוסר אמון של קבוצת עילית אינטלקטואלית ברחשי הלב של ה"העם הבחור"?

פרופ' גביזון: "לא צריך לשכוח שהמטרה המרכזית של חוקה היא להגן על מיעוטים מפני הרוב. חוקה היא סטייה מסוימת מהדמוקרטיה הפשוטה של כל הרוב. זאת בדיוק המטרה של חוקה. בשביל לבטא את רצון הרוב אינני צריכה חוקה".

מדוע? רצון הרוב היה טוב למדי במודל האמריקני של "WE THE PEOPLE"

פרופ' גביזון: "כן, ברגע היסטורי כאשר ה-"WE THE PEOPLE" הם בהחלט קבוצת עילית של אידיאולוגים פוליטיים ממדרגה ראשונה, לא של עסקנים פוליטיים, לא 120 שיושבים על הכיסאות שלהם מכל מיני מכלולים של סיבות שאני לא רוצה להיכנס אליהן. חוקה היא מסמך אידיאולוגי קוהרנטי, לא תוצאה של פשרה או של מקח וממכר.

בתל-אביב מחנכים דור עתיד של משפטנים להאמין בחוקה. על מה אתם מחנכים את הדור הבא בירושלים?

פרופ' גביזון: "יש מחלוקת גדולה בין הפקולטות בשאלה האם מורים צריכים לעשות שימוש במעמד שלהם כדי לתת לתלמידיהם חינוך ערכי. בין המודל של טכנוקרט לבין המודל של אידיאולוג יש גם פתרונות ביניים. אני אישית, בשני השיעורים שאני מלמדת, תורת המשפט

וההליך המשפטי שהם שעורי חובה, מלמדת שהכוח שניתן להם באמצעות ידיעת המשפט הוא כוח שיש בו זכות ויש בו חובה.

אני מלמדת שהמשפט קובע את ההסדרים המרכזיים של החברה והוא חייב למלא אחר דאגה לרווחת התושבים. אני חושבת שהם לומדים קריאה ביקורתית של חוק ולומדים להעריך את מה שעשה בית המשפט במסמכים שיש לנו על מנת לשפר את ההגנה המשפטית. משפטן שרוצה לצאת משפטן פעיל מהפקולטה למשפטים בירושלים יכול לצאת עם כל הכלים הנחוצים לו".

אבל הוא לא יוצא משם עם שאיפה לראות במדינה חוקה?

פרופ' גביזון: "אני מודאגת מהמגמה שאומרת שחוקה היא תרופת הפלא לכל החוליים של מדינת ישראל. אני רוצה בחוקה, לא חוקה בכל מחיר, חוקה מתקבלת על הדעת. החוקה היא מסגרת להתמודדות בלתי פוסקת עם בעיות משתנות ואת ההתמודדות הזאת עושים המחוקקים ובתי המשפט באופן רציף. המאמץ לחוקה נראה אפוא כמאמץ עם רטוריקה מוגזמת. תהיה לנו חוקה תהיה לנו נחת. אני אומרת: תהיה לנו חוקה, שום דבר לא ישתנה. את כל הבעיות נצטרך לפתור ואפילו ללא שינוי דרמטי בכלים שיעמדו לרשותנו.

חוקה זה דבר חשוב בשוליים. צריך לזכור את זה. אין עיני צרה בתל-אביב. אני אשמח אם הם יצליחו להעביר מסמך טוב. אני מאוד חוששת שאי אפשר להעביר מסמך טוב ואני רוצה שיצא שם רע לחוקה או שנהיה אסורים במסמך קשה, מונצח, חוקתי ומסוכן. אני מעדיפה את הגמישות הקיימת על פני מסמך כזה".

פרופ' אוריאל רייכמן, אתה מודע לסכנות הטמונות בנוסח חוקה מסויג, הצהרתי ורווי פשרות?

פרופ' רייכמן: "השאלה האמיתית היא האם ניסיון לשנות את המצב יועיל יותר משיזיק. להערכתך, מדינת ישראל נמצאת בשלב של התדרדרות. מי שענינו בראשו חייב לראות את זה. המערכת השלטונית לא מתפקדת. היא שסועה. חצויה. הכנסת נעלמה, הפכה להיות חותמת גומי שאינה מחוקקת ואינה מפקחת."

המסקנה?

פרופ' רייכמן: "אדם בעל מצפון חייב להיאבק על השקפתו. הגישה של לשבת ולא לעשות גלים ולקוות שבעתיד יהיה טוב – זאת גישה חסרת אחריות. מניין לרות גביזון שעולם המושגים שלה יהיה במצב טוב יותר בעוד עשר שנים? אני מסופק. אי הפעולה תביא לנוק חד-משמעי."

ואת כל המצוקות יציל הנייר החוקתי שתשיג?

פרופ' רייכמן: "אני אוהב את אלה שאומרים אתה לא תשיג. אתה עושה תרגילים באוויר. נחכה לסוף המהלך: אותה אסכולה שמאמינה בביקורת מן הצד במקום להיכנס לפעולה הרי לא תינזק מההמתנה. אני מאמין שעד סוף מאי נראה שינויים משמעותיים ביותר בחקיקת הכנסת, כולל מגילת זכויות ושינוי שיטת בחירות".

ומה יהיה התוכן של ההישג שנראה באביב הבא? הצעה דקלרטיבית בנוסח הצעת משרד המשפטים?

פרופ' רייכמן: "הצעת משרד המשפטים היא הצעה שמביישת את אלה שכתבו אותה. אבל, יש בכנסת מספיק כוחות טובים ומחויבים שיכולים להעביר מגילת זכויות טובה ומתאימה למדינת ישראל. כמו בכל חוקה שבעולם, חייב להיות גיבוש של קונצנזוס לאומי. ברגע שניתן לבית המשפט העליון לבחון חוקתיות של חוקים ישתנו כל חוקי המשחק".

ואתה מאמין שיושג קונצנזוס גם בנושאי דת ומדינה?

פרופ' רייכמן: "יתכן שלא, אבל בשל כך לא צריך לזרוק את כל שאר הדברים שהם בנפשנו והם באים לתת הגנה לאזרח. הנושא הזה שוכב כבר 23 שנה על שולחן הכנסת והם לא הצליחו להעביר את חוק יסוד זכויות האזרח. מאז שפתחנו בפעילות הנושא קיבל תנופה גדולה מאוד. אז לבוא ולהגיד לנו שאנו מפצלים מאמץ? זאת זריית חול בעיניים".

אתה רומז לקנאת עמיתים?

פרופ' רייכמן: "לאנשי ירושלים יש בעיה. הנושא של הקנאות הקטנות שלהם לא מעניין אותי בכלל. מעניין אותי לבנות משטר שבו תוכל המדינה לשמור על הדמוקרטיה וערך האדם. אם החוקה תעבור אני מוכן שהפרופסורים גביזון ופרוקצ'יה ייקחו את כל הקרדיט".

מהי ה"בעיה הירושלמית"?

פרופ' רייכמן: "לבוא ולהגיד: א. לא ילך לך. ב. אם ילך לך זה יהיה גרוע. ג. אם יהיה טוב, אז תפגע בקידום נושא אחר – אלה צפופים של יושבים על הגדר, אנשים שלא מוכנים להיכנס למערכה".

"קרב מאסף"

אתה מאמין גם בביטול חקיקה קיימת שלא תעלה בקנה אחד עם החוקה?

פרופ' רייכמן: "נראה לי הפתרון של תקופת מעבר בת ארבע שנים שלאחריה תבוטל חקיקה קיימת שתנגוד את החוקה".

אתה רוצה חוקה כמזור למצב הקיים בכנסת אבל המצב הקיים בכנסת הוא זה שצריך להעניק לפי אמונתך מסמך כמעט וושינגטוני. זאת לא סתירה?

פרופ' רייכמן: "לא מסמך וושינגטוני. מסמך ירושלמי. אנחנו נמצאים ברגע מיוחד בחיי העם: הכרה של הציבור ושל רבים מהשרים וחברי הכנסת שהמערכת לא יכול להמשיך לתפקד כך, לחץ פסיכולוגי עם התקרבות שנת הארבעים, מצב של תיקו פוליטי בין שני הגושים הגדולים. במצב כזה יש מקום להשגת קונצנזוס בין שתי המפלגות הגדולות. זה הרגע לפעולה".

ואינך חושש לטיב המסמך הזה?

פרופ' רייכמן: "אנחנו נמצאים בקרב מאסף על ערכי היסוד של הציונות. אני חושש שהעתיד עלול להוליד מסמך יותר גרוע. משבר כלכלי פתאומי, מכה צבאית, עלולים להוליד חוקה שלא נשמח לה. לכן, חשוב לנסות להשיג עתה הידברות בין שתי המפלגות הגדולות למען השגת חוקה".

מי מממן את מסע יחסי הציבור שלכם?

פרופ' רייכמן: "עשינו ניסיונות לגייס כסף, בינתיים ללא הצלחה. תהליך הכתיבה של המסמך שהכנו עלה עד עתה 30 אלף דולר כולל אירוח מומחים ממוסדות מחקר ונסיעה לוועידה באוניברסיטת ייל. קיבלנו תרומות לפרסום ראשון בכלי התקשורת וסכום של 10 אלפים דולר מגוף בחו"ל. יש גם תרומות של אזרחים ששלחו לנו המחאות קטנות בעקבות המודעות. כך אנחנו פועלים. אדם אחד שמקבל סכום קטן לפעילות של יחסי ציבור וכל השאר בהתנדבות".

אתה רואה את הפקולטה למשפטים בתל-אביב כבית חינוך לחוקה?

פרופ' רייכמן: "אנחנו מחנכים לשלטון החוק שלדעתנו מתחיל עם חוקה. אבל פרויקט החוקה איננו פרויקט של הפקולטה אלא של קבוצת מורים שעובדים במוסד. התכנסנו מתוך תחושת אחריות לרעיון ומתוך נכונות להילחם עליו".

דיברת במרירות על התגובה בירושלים. מדוע?

פרופ' רייכמן: "האמנתי שכולנו נרתם במאמץ להשיג חוקה טובה. הגישה המסתייגת אינה פוגעת בי, היא פוגעת ברעיון".